

ЯВИЩЕ "БАНДЕРОФОБІЇ" В РОСІЙСЬКІЙ СВІДОМОСТІ

Ігор Лосєв

доцент, кандидат філософських наук

*"Мені не доводилося зустрічати більших
консерваторів у національному
питанні, ніж росіяни..."¹*

Явище, про котре йтиметься в цій статті, належить до числа фундаментальних, базових конструкцій російської ментальності в її ставленні до України та українців. "Бандеровщина" в російській свідомості має мало спільного з бандерівщиною як реальним феноменом української історії. Можна навіть говорити про специфічну російську модель тлумачення цього руху, модель, яка через свої численні ірраціональні елементи дає всі підстави визначати її як міф, складову інших російських міфів на українську тематику.² Ставлення до українського національного руху в колах навіть освічених і ліберальних російських інтелігентів залишається на рівні суто пропагандистському, що змушує згадувати часи радянського Агітпропа з його "об'єктивним" і "науковим" "дослідженням" поглядів ідейних супротивників. Великим поступом в осмисленні цього явища російською свідомістю було б забуття бодай істерично-звинувачувального тону, що панує практично в усіх російських текстах, навіть тих, котрі мають претензію на академічність. У цій свідомості, а ще більше підсвідомості, історична реальність перетворилася на символ, що живе своїм автономним від істини життям. Цей символ надзвичайно активно використовується у багатьох публікаціях, що мають за мету створювати негативний імідж України, окремих її регіонів та політичних сил.

На теренах самої України цей символ є наріжним каменем усієї пропаганди лівих та проросійських партій і організацій, що має прислужитися меті протиставлення західних і східних регіонів держави, залякування російського та російськомовного населення сходу і півдня якоюсь жахливою, жорстокою, невідомою, а тому ще страшнішою силою. Над створенням цього символу працював величезний загін комуністичних пропагандистів протягом останніх 60 років, і ця робота не припиняється й донині. У сучасній Росії поки що не зафіксовано серйозних спроб неупереджено розібратися в цих фактах української історії.

"Бандеровець" постає у сприйнятті пересічного росіянина на підсвідомому рівні як свого роду "анти-ідеал" України, як живе втілення "поганої України" на відміну від ідеалу від доброї України-Малоросії, що перебуває під цілковитим політичним і духовним контролем Москви, незалежно від формального статусу чи то провінції Росії, чи то протекторату її, чи то "самостійної" держави, рівень самостійності котрої визначається тією-таки Московією. Це, так би мовити, модель найгірших рис українця, як їх собі уявляє російська свідомість. Тип антиросійський за визначенням, саме через своє українство, через максимально різкий і непоступливий прояв,

маніфестацію свого українства у формах, що принципово за своїм характером зіставні з формами демонстрації "російськості" росіянином як представником державного народу. Проте така поведінка українця, що є віддзеркаленням поведінки росіянина, поляка, німця, угорця як носіїв національної самодостатності, сприймається росіянином з його усталеними уявленнями про "норму" для українців як виклик і агресія, принаймні як потенційна загроза. Це, своєю чергою, викликає агресію з боку носія російської свідомості, котру він вважає спровокованою. Спровокованою самим лише фактом існування такого "аномального" українського типу. Власна національна агресивність у такий спосіб екстраполюється на іншого, що посилює відчуття загрози та незахищеності. Це дуже своєрідна мазохістська агресивність, коли саме джерело агресії почувається жертвою, яка потребує захисту та співчуття, коли в ролі "перпетум мобіле" агресивності виступають штучно збуджений страх і комплекс гострого, хоча й не виправданого реальними обставинами, жалю до себе. Яскравою ілюстрацією до цієї тези може бути ситуація з "російськомовними" за межами Російської Федерації та її висвітлення засобами масової інформації цієї країни з нескінченними скаргами на "утиски" та "переслідування". "Бандеровец" сприймається багатьма росіянами як метафізична, майже маніхейська загроза з боку синів темряви. Проте участь реальних бандерівців у формуванні таких уявлень була досить мінімальною, решту зробила сама російська свідомість із її специфічними, створеними такою ж специфічною історією, особливостями. Дещо про ці особливості можна інколи прочитати й у російських дослідників: "... на цьому камені вільно обраних несвободи і деспотизму будувалася майбутня Росія. Потім зміцнилися сільські громади, що відродили племінний диктат більшості і зневагу до особистості, маніхейський жорстокий поділ світу на "наших" і "не наших" і відповідно подвійну мораль і норми співжиття (для своїх і чужих). Тобто, за суттю, аморалізм, що став поступово однією з найдивовижніших національно-психологічних рис, котрі вже справді "аршином обцім не ізмерить". Сюди ж належить нігілістичне ставлення до приватної власності, завдяки якому марксизм, що був широко відомий у Європі, зміг укоренитися і зрости як сучкувате дерево більшовизму лише в Росії. Саме звідси, зазначав я в останніх працях, із суто психологічної схильності до архаїки - себто до консервації стародавніх колективно-підсвідомих стереотипів - виникають численні історичні й сучасні біди російського народу. І ще раз наголошую, походження і розвиток цих національних рис пояснюються зовсім не якоюсь расовою передвизначеністю... вони набуті в результаті того самого особливого російського шляху прогресу, наявність якого, здається, ніхто не заперече".³

Російська свідомість легко визнає право народів на самовизначення, на антиколоніальну війну, коли йдеться про події, що не стосуються Росії. Росіяни охоче співчують американським неграм, південноафриканським бурам, бенгальцям, бо це не накладає на них жодних зобов'язань щодо перегляду власної історії, а тим більше власних кордонів. Саме тому їм так важко признатися самим собі, що "бандеровщина" була звичайнісіньким національно-визвольним рухом. Адже це визнання вимагатиме й визначення

місця й ролі росіян у цьому процесі. Таке визначення може бути тільки вельми некомпліментарним.

Оскільки бандерівський рух був об'єктивно спрямований проти Росії як держави і політичного режиму, був ефективним, добре організованим, послідовним і непримиренним, від якого не можна було відкупитися черговим протекторатом чи домініоном, "союзом" чи "стратегічним партнерством" - залишався тільки шлях його демонізації, хоча типологічне бандерівський рух не відрізнявся принципово від антифранцузького руху в Алжирі чи антианглійського в Ірландії. Цікаво, що аналогічні спроби демонізувати національно-визвольний рух спостерігаються у Чечні за такою ж схемою (російські чиновники не випадково заявляють, що на цій території застосовуватимуться методи, що були апробовані у Західній Україні у 40-50-ті роки).

Схема справді повторює "антибандерівську": звинувачення чеченських повстанців у прислужництві зарубіжним ісламським фундаменталістам (ОУН-УПА у прислужництві німецьким окупантам, пізніше західному імперіалізму та співпраці з бандитсько-кримінальними елементами: найманцями з усіх-усюд і т. д. Звинувачують Чечню у змові проти Росії та агресії (ОУН-УПА теж розглядалася Агітпропом як загроза не лише частині території, а всій державі). Зосереджують увагу на неминучих ексцесах будь-якої збройної боротьби, причому тільки на ексцесах однієї сторони, чеченської, вважаючи ексцеси (часто значно жорстокіші й невинуваті) з російського боку чимось прийнятним і майже законним. Саме так у Росії й досі розглядають дії військ НКВД-МГБ у Західній Україні, численні вбивства і депортації мирного населення. Ба більше, ці дії вважаються зразком для наслідування в нинішній кавказькій війні.

Уявлення широкого російського загалу про епопею ОУН-УПА зводяться до сукупності міфологем: українсько-німецькі націоналісти, співпраця з гітлерівським режимом, звірства, патологічна русофобія. Елемент невігластва, що свідомо формувався Агітпропом, тут, безперечно, присутній. Про це свідчить той факт, що навіть, здавалося б, професійні "борці з бандерівщиною" зазвичай не можуть назвати імена діячів цього руху, крім, звісно, самого Степана Бандери, абсолютно не поінформовані щодо конкретних подій, документів і т. ін. Це фобія невідомого, а тому й ще жахливішого. Однак значна частина цього загалу, насамперед ветерани Червоної армії, принципово й не бажають знати факти, адже ці факти можуть зруйнувати звичний і зручний міф, спонукаючи до розриву з улюбленими фетишами свідомості, позбавляючи духовного комфорту сталості догм і забобон.

Цей більше ніж сумнівний у своїй основі образ "бандеровця", який має викликати страх, ненависть й огиду на рівні фізіологічних рефлексів, якнайкраще надається до нинішньої антиукраїнської пропаганди як свого роду "страшилка" для етнічних росіян у Російській Федерації та Україні і для певної частини українців Сходу й Півдня. Це полегшується тим, що в цих регіонах тлумачення історії українського національно-визвольного руху віддано на відкуп лівим та проросійським організаціям, для котрих цей рух -

не лише зосередження всіх людських вад, а й явище вузько-регіональне, західне, галицьке, абсолютно чуже Донбасу, Слобожанщині, Таврії. У їх тлумаченні, як і в більшості російських публікацій (практично в усіх), бандерівці постають як майстри найвишуканіших тортур (хоча насправді саме вони часто були жертвами таких), як носії звірячих інстинктів, фахівці з усіляких знущань із росіян, євреїв та поляків. Два останні етноси навряд чи викликають щире співчуття пропагандистів, але обов'язково додаються для надання бандерівським "звірствам" більшої універсальності. Водночас усі жорстокості проти членів ОУН-УПА та мирного населення послідовно замовчуються. Бо їх визнання теж сприятиме руйнації "антибандерівського міфу". Відповідність цього абсолютно негативного образу реальності - питання поза обговоренням у російській історичній науці, не кажучи вже про публіцистику. І це незважаючи на те, що сьогодні існує можливість доступу до багатьох автентичних джерел.

Образ "бандеровця" в російській свідомості майже повністю збігається з образом галичанина, який сприймається як західний, католицький, чужий решті України тип, як спокусник "проросійського" за визначенням українського народу. Галичани абсолютно суперечать усім російським догмам щодо України, що викликає обурення й ворожість більшості російського загалу. Західні українці виявилися твердішим і непоступливішим людським матеріалом, ніж їхні східні брати, яким політичні умови не давали можливості перейти від стадії етнографічної маси до стадії нації. "Західняки" очевидно не надавалися до русифікації (насамперед ментальної), були відпорні щодо слов'янофільської та інтернаціональної пропаганди, релігійні, вміли чітко формулювати свої цілі й національні вимоги. Себто вони уособлювали всі ті риси, котрі російська свідомість так не хотіла бачити в українцях. Галичани справляли враження представників продвинутої європейської нації, якої за московськими проектами не повинно бути в Україні. Рівень їх національної свідомості був із точки зору керівництва СРСР зависокий. Саме це в радянські часи викликало підозри та недовір'я до вихідців із Західної України, навіть якщо то були пересічні носії компартійних поглядів. Галичанинові було практично неможливо потрапити на верхівку партійного олімпу УРСР.

Таке ставлення російської громадської думки (як правило, дуже негативне) пов'язане, серед інших причин, також із тим, що російська ментальність (і елементарна, і масова) сприймає високий рівень української національної свідомості як шовіністичну русофобію, нормою ж вважає майже повну відсутність національної свідомості. Росіяни схильні приписувати "бандеровцям" ту ворожість до себе, яку вони самі відчувають до свідомих у національному сенсі українців, і тоді теза "ми їх ненавидимо" міняється на зручнішу й психологічно вирашнішу - "вони нас ненавидять".

Тут слід звернути увагу на деякі специфічні етнопсихоконспекти росіян. Російська громадськість любить обговорювати ворожі почуття інших народів щодо росіян, проте всіляко ухиляється від обговорення й аналізу власної ворожості до інших: євреїв, татар, кавказців, українців, прибалтів, часто-густо свідомо підміняючи серйозний рівень розгляду примітивними

клоунадами із запевненнями "простих людей" про свою любов до сусіда-інородця, чи зворушливою історією взаємин окремого росіянина та окремого неросіянина, що аж ніяк не знімає з порядку денного необхідності глибокого і чесного аналізу взаємин народів.

Галичани самою своєю ментальністю ображали особливий колоніальний комплекс росіян - жагу Любові та вдячності з боку підкорених народів. Росіянин на етнічних землях "інородців" не хотів і не міг почуватися тим, ким він і був - колонізатором і асимілятором, а волів почуватися носієм прогресу, цивілізації та благодійності. І якщо на Сході, в Азії, в такій настанові ще був якийсь мінімальний сенс: "Росія справді відіграє прогресивну роль щодо Сходу. Незважаючи на всю підлість та слов'янський бруд, панування Росії відіграє цивілізаторську роль для Чорного та Каспійського морів і Центральної Азії, для башкирів і татар",⁴ то в Західній Україні культурний рівень пересічного росіянина (передовсім побутовий), його вихованість та поведінка аж ніяк не могли правити за взірець для корінного населення.

Щоправда, інколи деякі російські мислителі таки ж усвідомлювали, що їхні сподівання на вдячність народів, котрі хотілося б тримати під постійним контролем, цілком марні. І це усвідомлення породжувало недобрі почуття до об'єкта можливої політичної "благодійності", до тих, хто мав зухвалість претендувати на власні інтереси і своє особливе бачення історії. Найрепрезентативніше цей комплекс ображеності кращих почуттів проявився у Ф. М. Достоевського, в політичному аспекті - переконаного великодержавника і панрусиста, котрий, проте, не цурався й слов'янофільської риторики: "Не буде в Росії, і ніколи ще не було, таких ненависників, задрісників, наклепників і навіть явних ворогів, як усі ці слов'янські племена, як тільки Росія їх визволить, а Європа погодиться визнати їх визволеними".⁵ У письменника йшлося про сербів, болгар, чорногорців, котрі справді були не від того, щоб скористатися російською військовою потугою для розв'язання власних національних проблем в Османській імперії. Але це зовсім не означало, що вони хочуть стати сателітами Російської імперії. Вони вважали за краще керуватися у своїй політиці власними уподобаннями; часто це вимагало від південних слов'ян орієнтуватися не на Петербург, а на Відень чи Берлін, що знову ж таки викликало образу й розчарування російської громадськості, котра за всієї своєї романтичності в політичному сенсі була надзвичайно корисливою і за кожний акт "геополітичного альтруїзму" у вигляді чергового визволення" вимагала розрахунку. Зовсім іншою була ситуація Західної України 40-50-х років, коли перспектива радянського "визволення" У галичан, які вже встигли ознайомитися з цією системою і цією культурою 1939 року, викликала жах і відчай.

У ставленні російської громадськості до українського національно-визвольного руху можна завважити певну культурно-психологічну особливість, котру визначив той-таки Достоевський, який сказав, що люди завжди ненавидять тих, кому вони зробили зло. Адже російській свідомості, над котрою тяжіють (згадаймо точку зору В. Возгріна) старовинні племінні

комплекси поділу світу на систему "свій/чужий", а відповідно й моралі на мораль для своїх і чужих, невимовно важко визнати тих, хто був об'єктивно проти Росії, проти її військ і при цьому мав рацію, а дії його були етично справедливі та історично виправдані. Для російської свідомості той, хто був проти "священної держави", як вона визначена в останньому варіанті гімну Російської Федерації, не може бути виправданим, хоч би якими мотивами він керувався, хоч які б об'єктивні обставини свідчили на його користь. Зрештою, визнати історичну справедливість українського національно-визвольного руху 40-50-х років на західних землях означає необхідність (логічну й моральну) засудити самих себе.

І тут постає питання про російську вину. Відомо, як тяжко розв'язувала питання національної вини німецька свідомість по Другій світовій війні. Вона його розв'язала, внаслідок чого німецька земля більше не є джерелом агресії.

У Росії навіть постановка питання про російську вину сприймається як русофобія і національна зрада. Значною мірою ситуація складалася історично. Коли після 1917 року, засуджуючи тюрму народів, Російську імперію, довелося сказати про численні злочини проти них, то виявилось, що російський народ жодного відношення до цих гріхів не має - у всьому винний царизм (щоправда, більшовики не додумалися сказати, що саме російський народ більше за всіх постраждав від самодержавства). Коли після 1991 р. довелося сказати про нищення неросійських народів, депортації, утиски, русифікацію, то з'ясувалося, що російський народ знову не може відповідати - у всьому винні комуністи, від яких більше за всіх, звичайно ж, постраждали росіяни. І навіть коли постало питання про відповідальність за першу чеченську війну 1994-1996 рр., було заявлено, що в усьому винні ельцинські демократи.

Така гротесковість ситуації здивувала й деяких російських інтелектуалів:

"Тезу про "державотворчі функції" російського народу сьогодні прийнято практично всіма політичними течіями і, зокрема, утверджується всім пафосом маніфесту, що розглядається,^{*} який одначе приписує всі біди Росії згубному впливові абстрактних руйнівників, названих більшовиками. Але, скажіть заради Бога, хіба не повинен "державотворчий народ" хоча б якось відповідати перед самим собою за ту державу, котру він "утворює"?^б

У російській свідомості існує своєрідний страх перед каяттям, перед визначенням своєї вини, що взагалі-то дивно для народу, котрий вважає себе християнським. Натомість дуже розвинений рефлекс звинувачення інших, які дуже рідко сприймаються як рівні з росіянами у своїх почуттях, переживаннях і стражданнях. Над усе це проявилось в останніх виступах Олександра Солженицина, де глибоке співчуття і співпереживання з росіянами поєднуються з абсолютно глухою байдужістю до внутрішнього духовного світу неросіян, до їхнього болю, що сприймається письменником як щось за визначенням несуттєве і не гідне уваги. Ідея Ф. М. Достоевського "про всесвітню чуйність" росіян на цьому тлі все більше справляє враження звичайної пропагандистської ідеології, покликаної приховати

принциповий російський етноцентризм, що й пов'язаний з нездатністю до каяття, особливо перед "чужими".

Нам здається, що саме це мав на увазі російський філософ культури Георгій Федотов: "Чому Росія - християнська Росія забула про покаєння? Я кажу про покаєння національне, звичайно. Чи було коли-небудь християнське покоління, християнський народ, котрий перед лицем історичних катастроф не вбачав у них караючої руки, не зводив би порахунки із власним сумлінням?.. А в православній Росії не знайшлося пророчого звинувачувального голосу, котрий показав би нашу вину в нашій загибелі. Ця нечутливість національної совісти сама собою є найсильнішим симптомом хвороби". І далі: "...той сказ, та одержимість люті, що сьогодні спрямовані на розбудову класового і безбожного інтернаціоналізму, завтра будуть спрямовані на створення національної і православної Росії. Який жах!"⁷

Цю тему продовжує і наш сучасник, який ототожнює себе з російською культурою і долею: "Нездатність усвідомити власну поразку і зробити з неї необхідні висновки дається взнаки у незжитій задрісній ненависті до сусідів, котра якщо й міняється на щось, то хіба тільки на глухе роздратування і лють до самих себе, але ніяк не на (природне, здавалося б, у цій ситуації) почуття національного каяття. Складається враження, що, не усвідомивши по-справжньому власну вину, національну причетність до огидних історичних діянь, ми вже стурбовані найбільше тим, як би свого гіпотетичного "комплексу вини" позбутися...

...Не може бути визнане терпимим моральне становище країни, сусіди якої найбільш за все стурбовані тим, як би опинитися від неї подалі: абсолютно очевидно, що справа тут не у віроломстві сусідів, а в чомусь внутрішньому, своєму".⁸

Російський "міф бандеровщини" нічого не розповідає про це героїчне явище української історії, але дуже багато може розповісти про специфічні національні хвороби російської свідомості.

"Сучасність", квітень 2001 р.

[1] Д. Донцов. "Еще о русском либерализме" // Украинская жизнь. 1912. № 10. С. 84.

[2] Див. І. В. Лосєв. Галицький міф у сучасному російському "українознавстві" // Культурологічні студії. Збірник наукових праць Університету "Києво-Могилянська академія". Випуск II. Київ, 1999.

[3] Возгрин В. Беру свої слова обратно // Голос Крима. № 23. 13 июня 1997.

[4] Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений. II изд. Т. 27. С. 241.

[5] Достоевский Ф. Одно совсем особое слово о славянах, которое мне давно хотелось сказать // ПСС. В 30 т. Л.: Наука. Л. О. 1984. Т. 26. С. 78.

[6] Туманов Б. В мировое сообщество со своим пулеметом // Новое время. 1997. № 42. С. 11.

[7] Федотов Г. О национальном покаянии // Федотов Г. Судьба и грехи России: избранные статьи по философии русской истории и культуры. В 4 т. С-П., 1991. Т. 2. С. 47-48.

[8] Малахов В. Идентичность, диалог, ответственность: о философии нашего общения // Дружба народов. 1998. № 11. С. 162-163.